
Anka Vidovič-Miklavčič

Socialna demokracija (socialisti) na Slovenskem v prvem letu diktature 1929

Ob ukinitvi vidovdanske ustave, razpustu Narodne skupščine, prepovedi političnih strank in uvajanju kraljeve diktature na podlagi šestojanuarskega manifesta je tako stranke kot posameznike zajelo preprečanje, da prihaja t. i. "prehodno obdobje", ki bo pripomoglo k ozdravitvi političnega in socialno-gospodarskega življenja.

V kraljevem manifestu je bilo poudarjeno, da je prišel čas, ko med narodom in kraljem ne sme biti več posrednika. Krivdo za nastali položaj je pripisoval predvsem "zaslepljenim političnim strastem" v državi, ki so izrabljale ustavno-parlamentarno ureditev. Zato je bila temeljna naloga novega režima vzpostaviti takšen red, ki ne bo ogrožal državne in narodne edinosti, v načrtu je tudi uvedba takšne uprave, ki bo koristila potrebam vsega naroda in državi.¹

Nova vlada z generalom Petrom Živkovičem na čelu je sprejela vrsto zakonov, ki so določale "stroge, izjemne odredbe", kot je kmalu zatem zapisala Delavska politika.²

Pokrajinsko načelstvo Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ) za Slovenijo je svoje člane z novim položajem seznanilo 9. januarja istega leta s kratkim obvestilom v Delavski politiki pod naslovom Vsem somišljenikom! V njem poudarja, da je krivda za nastalo politično krizo na strani buržoazije, ki se je v preteklem desetletju v okviru strankarske politike brezobzirno bojevala za prevlado enih ali drugih skupin. Tako so z ukinitvijo ustave in parlamenta propadle vse ljudske svoboščine, na podlagi dopolnjenega Zakona o zaščiti države so prepovedane vse stranke s plemenskim in verskim obeležjem, omejuje se snovanje novih združenj pa tudi prepovedujejo shodi in sestanki brez dovoljenj policijskih oblasti. Pri tem se je Pokrajinskemu načelstvu zdelo umestno opozoriti svoje somišljenike in javnost, da "razredno zavednega delavstva ne zadene odgovornost" za nastali položaj v državi, pač pa "vse naše plemensko opredeljene buržoazne stranke", ki so privedle "do katastrofe ustavnosti". Obenem strankino Pokrajinsko načelstvo svojim privržencem še naroča, naj "ostanejo zvesti svojim lepim socialističnim idealom" in hkrati ohranijo vero v boljšo prihodnost.³ Ko zatem Delavska politika okvirno seznanja vsebino novih zakonov (o kraljevi oblasti in vrhovni upravi, zaščiti javne varnosti in reda, poostritvi tiska, spremembi zakona o oblastnih samoupravah in občinah), zaključuje, da je parlamentarizem morda ukinjen za daljšo dobo, da bodo zlasti delavske ustanove imele nemalo težav, če

¹ Ferdo Čulinovič: Jugoslavija izmedju dva rata, II. Zagreb 1961, str. 7, 8.

² Delavska politika IV, 9.1. 1929, št. 3.

³ Prav tam.

bodo hotele uresničevati svoje kulturne in socialne načrte vzporedno z modernimi državami v svetu. Vendar je Pokrajinsko načelstvo stranke opozarjalo, naj organizacije "vse potrebno ukrenejo" v smislu novih zakonov, da jih ne zateče pritisk "novega političnega kurza v državi".⁴

V času ko je komunistična stranka v ilegali sredi januarja 1929 proti uvedbi diktature pričela razpečevati letake, v katerih je razkrivala bistvo "vojaško fašistične diktature" in pozivala na oboroženo vstajo,⁵ je Pokrajinsko načelstvo zatrdilo, da gre njihova stranka "po svoji začrtani poti, ker je prava". Predvsem pa naj se delavstvo varuje vpliva politike meščanskih strank, ki vodijo s svojo demagogijo v "nezavednost in duhovno odvisnost".⁶ Seveda je komunistična Enotnost napadala Delavsko politiko in med drugim spraševala, katera začrtana pot je prava.⁷

Glede na dopolnitev Zakona o zaščiti državne varnosti in reda je bila v tretji dekadni januarja po vsej državi z razpustom strank dejansko izvedena njihova likvidacija in z njo prepoved političnega dela v okviru omenjenih strank. Delavska politika je ob tem dejstvu pozivala svoje privržence, naj sprejmejo nove razmere v državi z mislijo, da se bo pravi demokratizem še vrnil in da naj bolj kot doslej posvečajo pozornost samoizobrazbi. Tako priporočajo branje socialističnega časopisja in literature, ki naj bi okrepilo delavsko zavest in njihove vrste. Socialistično gibanje, je bodrila Delavska politika, je vendar svetovno gibanje in ne bo zatrto, nasprotno, delavstvo naj se pripravi na politično delo za čase, ko bo znova več svobode, ko bodo uvedli in spoštovali demokracijo in parlamentarizem.⁸

Prilagodljivost strankinih funkcionarjev se kaže že v novem Živkovičevem režimu, ko so bili pripravljene sodelovati v občinskih svetih. Tako npr. so v ljubljanskem občinskem svetu bili imenovani Filip Uratnik, Stanko Likar, Ludvik Miklošič,⁹ v mariborskem pa Viktor Eržen, vendar je bil njegov mandat razveljavljen, ker kot nekonfesionalec ni hotel priseči, marveč je bil le pripravljen "položiti zaobljubo v roke župana",¹⁰ medtem ko so Petejan, Bahun, Grčar in drugi bili zelo aktivni.¹¹ Res pa je, da je bilo "z navzočnostjo delavskih predstavnikov" v občinskih svetih marsikatero vprašanje, ki je zadevalo revnejše sloje, obravnavano in reševano v prid delavstva.¹²

Omenimo naj še delovanje nekaterih bivših članov stranke v okrajnih cestnih odborih, ki so bili ustanovljeni na podlagi novega cestnega zakona. Ustanavljali

⁴ Prav tam.

⁵ Prim. Pregled zgodovine zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1963, str. 126.

⁶ Delavska politika IV, 12.1. 1929, št. 4; prim. še Delavska politika, 30.1. 1929, št. 9, Da, smo za to, kar smo rekli!

⁷ Enotnost IV, 18.1. 1929, št. 3.

⁸ Delavska politika IV, 30.1. 1929, št. 9.

⁹ Delavska politika IV, 4.5. 1929, št. 37; 19.6. 1929, št. 50.

¹⁰ Delavska politika IV, 4.5. 1929, št. 37.

¹¹ Delavska politika IV, 25.5. 1929, št. 43.

¹² Prim. Delavska politika IV, 28.8. 1929, št. 70; 16.10. 1929, št.85.

so se v političnih okrajih (od sedem do dvajset članov) in imeli vlogo pomožnega organa oblastne samouprave za graditev in vzdrževanje cest. V omenjeni okrajni cestni odbor so volili tisti, ki so bili izvoljeni v občinski odbor.¹³ S tem so se merile moči med privrženci razpuščenih političnih strank v občini oziroma okraju in ponekod so dobili glasove tudi "delavski predstavniki".¹⁴

SSJ je bila sicer razpuščena, toda socialna demokracija (socialisti) je glede na svojo prilagojenost novemu političnemu položaju še nadalje skoraj neovirano delovala. Res so bile nekajkrat zaplenjene posamezne številke (med njimi tudi prvomajske) Delavske politike, Delavca in revije Svoboda ter prepovedani prvomajski shodi, zborovanja in manifestacije. Poleg tega je marca na okrajnem sodišču v Mariboru potekala kazenska razprava proti šestim članom Socialistične omladine iz Maribora, z obtožbo, da so prekršili društvena pravila.¹⁵ Predstavniki mladine iz Jugoslavije se tudi niso smeli udeležiti kongresa, ki ga je sklicala socialistična študentska internacionala julija na Dunaju.¹⁶ Omenimo naj še januarja kaznovanje z zaporom desetih članov jeseniške Svobode, ker so telovadili ob delavski himni Internacionali.¹⁷ Vendar takšni oblastni posegi niso bistveno prizadevali privržencev socialističnega gibanja pri uresničevanju njihovih življenjskih interesov v okviru svojih raznovrstnih organizacij. S tem ciljem so se usmerili na tri poglobitna področja: na sindikalno-strokovno področje, da bi zaščitili svoje socialno-gospodarske in razredne interese, na gospodarsko, z graditvijo lastne neodvisnosti v razmerju do kapitalističnih ustanov zlasti z združništvom, in na kulturno-prosvetno, v tem času predvsem z usmerjanjem in z graditvijo t. i. proletarske umetnosti in nasploh proletarske zavesti in miselnosti.

V tej obravnavi bomo glede na omejen obseg le na kratko predstavili nekatere oblike njihove dejavnosti.

Strokovno - sindikalno gibanje

Strokovna komisija za Slovenijo je na podlagi zbranih podatkov od 1. julija 1928 do 30. junija 1929 ugotavljala, da je nastopila nova doba strokovnega gibanja. Medtem ko je imela z vključenimi organizacijami 1. julija 1928 še 6.963 članov, je do 30. junija 1929 članstvo naraslo za 1569, tako da je dosegla 8.532 članov.¹⁸ Osrednje strokovno glasilo Delavec pa je izhajal v 4000 izvodih. Svoje delo so predvsem osredotočili na organizacijsko razširitev in utrjevanje. Tako je oživela strokovna organizacija natarkarjev, na novo sta nastali še dve strokovni organizaciji in to Zveza strojnikov in kurjačev in pa tapetniških delavcev. Okrepili sta se Zveza kovinarjev in Splošna delavska zveza, tudi rudarji so zabeležili priliv 279 novih članov. Poleg tega so posvečali pozornost pomembnejšim vprašanjem

¹³ Prim. Domoljub XII, 15.5. 1929, št. 20.

¹⁴ Prim. Delavska politika IV, 31.8. 1929, št. 71, Ruše.

¹⁵ Delavska politika IV, 23.3. 1929, št. 24.

¹⁶ Delavska politika IV, 31.7. 1929, št. 62.

¹⁷ Delavska politika IV, 2.2. 1929, št. 10.

¹⁸ Delavska politika IV, 21.9. 1929, št. 78.

kot so delavski zaupniki, socialno zavarovanje za starost in onemoglost, zaščita delavcev itd.¹⁹ Zlasti pa je bilo v tem kriznem času pomembno, da so strokovne organizacije pristopile k obravnavi mezdnih in delovnih razmer, ki so tudi terjale revizijo.²⁰ V tem času so strokovne organizacije, sodeč po poročilih Delavca in Delavske politike ponekod z uspehom vodile pogajanja o povišanju mezd in sklenitvi kolektivne pogodbe. Ob možnosti izseljevanja zasavskih rudarjev v Francijo in Holandijo je organizirano delavstvo še posebej pritrsnilo na vodstvo Trboveljske premogokopne družbe itd.²¹ Vse to je ugodno učinkovalo na to, da so se delavci pričeli bolj zanimati za svojo strokovno organizacijo.

Seveda so tako pri krepitvi organizacij kot pri akcijah do pozne jeseni 1928 imeli zasluge tudi komunistični aktivisti, poslej pa kot bomo videli, vsaj za krajše obdobje, socialisti v legalnih strokovnih organizacijah. Ob dejstvu, da je 4. kongres KPJ novembra 1928 prepovedal vključevanje svojih članov v Ursove sindikate in propagiral zahtevo Kominterne naj pričnejo komunisti ustanavljati svoje ilegalne revolucionarne sindikate, češ da je kapitalizem v krizi in da bo prišlo do revolucionarnega razpoloženja nezadovoljnih množic, so se odnosi med komunisti in socialisti v sindikalnem gibanju v obravnavanem času znatno skrhali. Še posebej, ker so komunisti začeli socialiste etiketirati s "socialfašisti", že omenjena Enotnost jih je tudi obtoževala, da so se odpovedali proletarski stranki in jih označila za "stranko malomeščanske ideologije in malomeščanskih interesov."²² Ne gre prezreti sodnega procesa julija 1929, ki je obravnaval obtožbe inž. Draga Gustinčiča in Enotnosti proti zastopniku desnega krila socialne demokracije in vodilnemu zadrugarju Antonu Kristanu in njegovo obrambo.²³

Ko je pokrajinsko partijsko vodstvo v Sloveniji decembra 1928 na svoji sedmi konferenci podprlo zahtevo državne konference, je prišlo v naslednjih mesecih do spomladi 1930 do upada komunističnega vpliva v razrednem sindikalnem gibanju.²⁴ Tako so se reformistični sindikati v Sloveniji, katerih članov je bilo po poročilu na osrednjem kongresu sindikatov URSSJ oktobra 1928 v Beogradu okrog 7100,²⁵ kot smo že zgoraj prikazali, potem še okrepili. Okrepili so se kljub temu, da so mezdna in stavkovna gibanja ponekod potekala v znamenju političnih nasprotij oz. trenj med privrženci dekalistov (komunistov), preostalimi bertonovci in razpuščeno stranko SSJ.

V tem kriznem obdobju, ko naj bi se gospodarstvo postopoma saniralo, je postalo aktualno vprašanje, kdo in kako bo skrbel in varoval socialne interese delavcev. Že zelo zgodaj se je namreč pokazalo, da so gospodarsko-pridobitni krogi (iz vrst industrije, trgovine, obrti in hišnih posestnikov) v svojih predlogih

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Prav tam.

²¹ Prim. Delavska politika IV, 9.10. 1929, št. 83; 16.10. 1929, št. 85; 26.10. 1929, št. 88.

²² Enotnost, 18.1. 1929, št. 3.

²³ Konzument IX, 10.8. 1929, št. 1-2.

²⁴ Miroslav Stiplovšek: Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem; Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945). Maribor 1989, str. 49.

²⁵ Prav tam, str. 49.

in načrtih o sanaciji gospodarstva na zatožno klop postavljali zlasti pridobitve delavske zakonodaje. Širili so se glasovi in trditve, da bo treba v prvi vrsti revidirati socialno in delavsko-varstveno zakonodajo, ki naj bi "popravljen" pripomogla k izboljšanju gospodarskih razmer in položaja pridobitnih krogov. O tem, kako razbremeniti gospodarstvo, ki je v krizi, sta med gospodarskimi krogi prevladovali dve struji. Prva je bila nepomirljiva in je zastopala stališče, da se mora vsa socialna zaščita preurediti na minimum. Druga, zmernejša, pa je želela revizijo socialnih dajatev ali pa njihovo omejitev. To bi se dalo doseči, je sodila, s primerno redukcijo in preureditvijo velikega administrativnega aparata pri delavskih zavarovalnicah. Sicer pa sta obe struji težili k temu, da bi postala socialnopolitična zakonodaja skladnejša z gospodarsko strukturo države.²⁶

V socialističnem tisku je odmevala predvsem spomenica, ki je bila plod predlogov ljubljanskih gospodarskih krogov in so jo ob obisku v Beogradu izročili ustreznim ministrstvom. V spomenici so predložili svoje poglede na politična, gospodarska in socialna vprašanja.²⁷ Sprva je Delavska politika ocenila, da je spomenica, predvsem politične narave, ki pa posredno napada tudi delavsko zaščitno zakonodajo. Kmalu zatem pa je v tisku kar pogostokrat obtoževala namero gospodarskih krogov, ki so hoteli z različnimi predlogi doseči odpravo večine pridobljenih pravic socialne in delavskovarstvene zakonodaje.

Z vse večjo ofenzivo gospodarskih krogov, ki so v svojih novih gospodarskih načrtih in viziji novega reda med prvimi napadali socialnopolitične pridobitve delavstva, sta namreč vodstvu razpuščene socialistične stranke in delujoče Stokovne komisije za Slovenijo pričeli defenzivno gibanje. Predvsem so poudarjali naj delavstvo v tem času še posebej stremi za tem, da se strokovno trdno organizira in disciplinira, v njih sodeluje ter sprejme razredni boj. Razredne stokovne organizacije so namreč po svoji funkciji takšne, da se borijo za izboljšanje socialnega položaja delavstva, pri čemer je predvsem potrebno izboljšati delovne in mezдне razmere za človeka dostojno življenje. Ker pa se obeta napad na že pridobljeno socialno zakonodajo delavstva, je delavstvo prisiljeno na to odgovoriti. "Če smejo gospodarske organizacije zahtevati ukinitve delavskih pravic, smejo delavski sindikati, smejo delavci nastopiti v obrambo teh svojih pravic. In bodo nastopili".²⁸ Glede na že omenjeni dopolnjeni zakon o zaščiti javne varnosti in reda, ki hoče preprečiti "boljševiško propagando" in prepoveduje razredni boj, pa je Delavska politika pojasnila, da njeno pojmovanje razrednega boja ni v smislu boljševizma in s tem nasilne razlastitve produkcijskih sredstev, marveč pojmuje razredni boj kot "vsako borbo za boljše eksistenco socialno šibkejših slojev. "Boj obrtnika proti tovarnarju, malega posestnika proti veleposestniku, delavca za boljše mezdo, za varstvo in enakopravnost itd, vse to je tudi razredna borba, ki je utemeljena v družbenih razmerah in upravičena, ker ima vsak član človeške družbe naravno pravico, da se bori za svoje življenje, za svoj obstoj." Treba je

²⁶ Jutro X, 30.1. 1929, št. 26.

²⁷ Prim. Delavska politika IV, 6.2. 1929, št. 11; Jutro, 31.1. 1929, št. 27.

²⁸ Delavec XVI, 25.1. 1929, št. 2.

razlikovati, je na koncu zapisala Delavska politika, "med boljševisko razredno borbo in socialno borbo", slednja je namreč "avtomatični proces družbe".²⁹ Na drugem mestu je Delavska politika konkretno socialni boj pojasnjevala takole: Čim se pojavi kakšna poteza kapitalistov, ki forsira oslabitev položaja delavstva, mora delavstvo iti takoj v protiakcijo, predvsem v obliki pojasnjevanja svojih stališč in predlogov. Če že nimamo ustave, pa imamo na voljo druga sredstva za izboritev svojih pravic.³⁰

V uredbi Ministrstva za socialno politiko, s katero so bile vsaj začasno ustavljene volitve delavskih zaupnikov, je razredno delavstvo uvidelo prvo večjo atako na delavske pravice in socialno zakonodajo.³¹ Poleg tega je bilo nezaupljivo do novega obrtnega in rudarskega zakona, ki sta bila dalj časa v pripravi, julija pa sta njune osnutke obravnavali Delavska zbornica in Strokovna komisija za Slovenijo. Obetajočo se bedno prihodnost delavstva pa je še podkrepilo gibanje lastnikov stanovanj, ki so si prizadevali za ukinitev zaščite stanovanjskih najemnikov. Zato so v obrambo stanovanjskih najemnikov imeli prav delavski zaupniki nalogo odkrivati v mestih in industrijskih krajih pereče stanovanjske probleme in stanovanjsko bedo, zbirati podatke in jih v delavskem tisku objavljati.³² Prispevki nam pripovedujejo, da so potekale številne deložacije družin že leta 1929, npr. v ljubljanski občini, kjer so si prvi deložiranci sami postavili zasijlno streho ali pa barako v gramozni jami na Vodovodni cesti.³³

V tem in širšem kontekstu položaja delavstva, ko se je bilo prisiljeno bojevati za osemurni delavnik, za doseg višje meze in kolektivne pogodbe z delodajalci, za ohranitev oziroma razširitev socialnega zavarovanja, stanovanjske zaščite, itd. se je odpiralo že staro, a vselej aktualno vprašanje: s katerimi strokovnimi organizacijami, kako in kdaj lahko sodelujejo razredne strokovne organizacije? Konkretno bomo govorili o stališču Strokovne komisije, katere vodstvo je bilo v rokah socialne demokracije. Pokrajinsko vodstvo razpuščene Socialistične stranke Jugoslavije, znotraj katere je delovalo levo in desno krilo, je prek Delavske politike in Delavca svoje stališče večkrat pojasnjevalo in razlagalo. Na vprašanje enotne fronte delavstva oziroma akcijske delavske enotnosti, ki je sicer v slovenskem zgodovinpisju preučeno že iz različnih zornih kotov, bomo v našem primeru le opozorili v kontekstu polemike socialistov s krščanskosocialistično Delavsko pravico. Jugoslovanska strokovna zveza je namreč v prvih mesecih 1929 predlagala ustanovitev enotne sindikalne fronte v Sloveniji. Za delavstvo, ki je bilo v boju za obrambo svojih pravic tudi v tem času usodno razcepljeno na tri poglobitve idejnopolične tabore, je bil takšen predlog izredno dobrodošel, saj bi v prihodnje pripomogel k večji strnjnosti. Toda tako kot so komunisti tedaj zavračali skupno sodelovanje z delavstvom iz nasprotnih taborov in sektašili z zahtevo po lastnih

²⁹ Delavska politika IV, 6.3. 1929, št. 19.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam. Več o tem M. Stiplovšek, nav. d., str. 59.

³² Delavska politika IV, 25.2. 1929, št. 4.

³³ Delavska politika IV, 19.6. 1929, št. 50.

ilegalnih revolucionarnih sindikatih, so prav tako zavračali skupen boj tudi socialni demokrati oziroma socialisti. Načelno stališče do tega vprašanja je Delavska politika takole razložila: Bilo bi brez dvoma pomembno, da bi vse sindikalne organizacije združile svoje gibanje, s čimer bi pridobile moč in veljavo pred delodajalci. Takšna zveza bi morala omogočati "mednarodno in versko solidarnost brez kapitalistično-političnih vplivov". Prav s tega vidika pa ni mogoče sodelovati s krščanskimi socialisti, ki so pobudniki te zveze. Ti namreč še vedno delujejo po narodnostnih in verskih načelih in še niso opustili političnega solidarizma z meščanskimi strankami. Strokovne organizacije delavstva morajo biti delavske ne glede na vero, narodnost in politiko. Zato ne morejo dopustiti, da bi "nacionalni šovinizem ali politikujoča cerkev te ali one veroizpovedi ovirali pri izvrševanju določenih nalog". Dokler stojijo krščanski socialisti, je sodila Delavska politika, "na načelih, ki s strokovnimi organizacijami nimajo nič skupnega, toliko časa o dejanskem zblizanju med strokovnimi organizacijami ne more biti govora." Takšno vztrajanje na omenjenih principih, bi bržkone bila podlaga za "nevarno ideološko anarhijo in borbo za stvari, ki ne spadajo tja", s tem pa bi se hkrati odtujevalo od bistvenih materialnih in kulturnih nalog.³⁴ Polemika med socialistično Delavsko politiko in krščanskosocialistično Delavsko pravico je razgibala privržence obeh strani in bilo je natisnjenih še nekaj utemeljitev za ali proti združevanju strokovno organiziranega delavstva vseh smeri v boju proti kapitalu. Vendar pa so se vodstva strokovnih organizacij npr. že na plenarni seji oziroma skupnem socialnopolitičnem posvetovanju, ki je potekalo sredi februarja ob otvoritvi nove palače Delavske zbornice, močno zavedala slabosti razdvojenega delavstva, ki bo onemogalo "enotno protiakcijo".³⁵

Gospodarsko udejstvovanje

Tu mislimo predvsem na delavsko zadrugištvostvo, ki se je razvijalo pod okriljem socialne demokracije in je slonelo večinoma na konzumnih zadrugah rohdalskega tipa.³⁶ Obravnavali bomo osrednje Konzumno društvo za Slovenijo, r. z. z. o. z. (okrajšano Kodes). Njegovi uspešni začetki segajo sicer še pred prvo svetovno vojno in so tudi še v dvajsetih letih beležili dokaj uspešno rast, tako s krajevnimi konzumnimi zadrugami³⁷ kot s povečanjem števila članov.³⁸ Seveda je treba pri tem upoštevati uspešnost trgoveškega poslovanja centrale in krajevnih zadrug, kar je razvidno v zaključnih računih, in pa zadrugišno gibanje, se pravi poslovanje, metode in taktika pridobivanja članstva na terenu.

³⁴ Delavska politika IV, 13.3. 1929, št. 21.

³⁵ Prim. XVI, 25.3. 1929, št. 6, France Svetek: Pred velikimi problemi.

³⁶ Več France Kresal: Delavsko zadrugištvostvo na Slovenskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja X, 1970, št. 1-2, str. 70-75.

³⁷ Prav tam, str. 76, 77; Konzument. Glasilo Zveze gospodarskih zadrug v Jugoslaviji v Ljubljani, r. z. z. o. z., IX, 5.10. 1929, št. 3-4, str. 2, 8.

³⁸ Primerjaj Konzument VIII, 24.2. 1929, št. 9-10, France Svetek: O poteku letošnjih članskih zborovanj Kodesa.

Poleg delavskih konzumnih zadrug je delovalo še, kot ga je Anton Kristan poimenoval "pomožno zadrugarstvo" in sicer produktivno, kreditno in stavbno.³⁹

V letu 1929 je imelo Konzumno društvo za Slovenijo kar pestro dejavnost, ki so jo narekemale nove politične in socialno-gospodarske razmere. Že od 28. januarja pa do 12. marca so bila načrtovana letna članska zborovanja 41 krajevnih zadrug, ki so delovale pod okriljem omenjenega društva.⁴⁰ Toda kritično poročilo tajnika Konzumnega društva za Slovenijo Franca Svetka je razkrivalo mnoge pomanjkljivosti delovanja krajevnih zadrug kot tudi poteka občnih zborov. Pač pa so glede na načrtovano uvedbo posmrtninskega in odpravninskega sklada Konzumnega društva za Slovenijo z objavo Predloga pravilnika o omenjenem skladu, poslale Kodesu številne krajevne zadruge svoja mnenja, izjave in predloge k pravilniku.

Na kongresu, kot so imenovali redni občni zbor Konzumnega društva - Kodesa, ki je potekal 24. marca v prostorih Delavske zbornice v Ljubljani, je bilo zastopanih 36 krajevnih odborov (podružnic) s 40 delegati. V ravnateljevem poročilu je bilo navedeno, da je h Konzumnemu društvu za Slovenijo od občnega zbora v prejšnjem letu na novo pristopilo 547 in odpadlo 365 članov, tako da je 30. junija 1928 štelo 16.008 članov.⁴¹ V tajniškem poročilu pa je bilo povedano, da oskrbujejo 52 oddajališč z blagom po vsej Sloveniji in da imajo blagovne zaloge za 7 milijonov Din, hranilnih vlog okrog 7 milijonov in deležnega sklada 1.400.000 Din. Poleg tega posedujejo 12 velikih stavb, ki nudijo strokovnim in kulturnim organizacijam "gostoljubno streho". Že iz teh navedenih podatkov je razvidno, da je v Kodesu bilo osredotočeno veliko premoženja in da se je razvil "v pravo gospodarsko silo".⁴²

Potem ko so delegati sprejeli poročilo načelstva o delovanju društva, poročilo o računskem zaključku za leto 1927/28, sprejeli razrešnico, v načelstvo pa "ponovno izvolili vse stare funkcionarje" (le umrlega Valentina Komavlija je zamenjal izvoljeni Jakob Vodopivec iz Celja), so obravnavali vprašanje uvedbe posmrtninskega in starostnoodpravninskega sklada.⁴³ Delegati podružnic so po referatu zadružnega ravnatelja Franceta Koblerja v razpravi izražali še nezaupanje, vendar so se strinjali, da pomeni omenjeni sklad za člane zadruge, kot za samo zadružno gibanje gotovo velik korak naprej. Pravilnik, ki ga je Konzument objavil že januarja 1929, da bi seznanil zadrugarje z natančno vsebino, je bil zdaj na občnem zboru sprejet. Konzumno društvo za Slovenijo je namreč ob 20-letnici delovanja vztrajalo pri uvedbi omenjenega sklada. Obvezalo se je, da bo "od za blago zakupljene vsote" vsakemu zadrugarju - članu Kodesa prvo leto namenilo pet odstotkov, drugo štiri in tretje tri in pol in za naslednja leta pa tri odstoke v

³⁹ Konzument VIII, 1.6. 1929, št. 11-12, A/nton/ Kristan: O zadružništvu. Govor predsednika A. Kristana na zadružnem kongresu v Ljubljani dne 5. maja 1929.

⁴⁰ Konzument VIII, 5.1. 1929, št. 7-8. Dejansko je bilo le 40 krajevnih zadrug, v Rožni dolini je bil načrtovan hkrati tudi ustanovni občni zbor 5.3. 1929.

⁴¹ Konzument VIII, 1.6. 1929, št. 11-12, Kongres konzumnega društva za Slovenijo v Ljubljani.

⁴² Delavec XVI, 10.4. 1929, št. 7.

⁴³ Delavska politika IV, 30.3. 1929, št. 26.

poseben fond. Izplačevalo pa se bo bodisi kot posmrtnina ali odpravnina po pravilniku, ki bo stopil v veljavo s 1. julijem 1929.⁴⁴

Drugo vprašanje, ki so ga obravnavali na predlog ljubljanskega okrožja, pa je zadevalo decentralizacijo zadružne uprave in hkrati organizacijsko trdnost, k čemur naj bi prispevala uvedba okrožnih odborov. "Ta institucija bo prav gotovo spopolnila vez med vodstvom zadruga in zadružnim članstvom" je ob koncu poročila zatrdil pisec.⁴⁵ S tem so se nekatere dotedanje funkcije v centrali prenesle v okrožja, s čimer se je zadružno poslovanje na eni strani poenostavilo in na drugi dobil boljši pregled nad poslovanjem v podružnicah.

Po kongresu, ki je bil "svetlo znamenje" in ki je obetal, da bo prinesel zadružništvu "novega poleta", so se takoj lotili ustanavljanja okrožnih odborov, poleg tega pa so na članskih zborovanjih zadružni funkcionarji razlagali pomen uvedbe zgoraj omenjenega sklada. Okrožne konference so potekale na sedežih okrožij: v Ljubljani, Mariboru, Jesenicah, Celju, na Prevaljah in v Trziču s skupnim dnevnim redom. Konference naj bi sprejele pravilnik in izvolile okrožni odbor ter se seznanile s sklepi preteklega kongresa Kodesa.⁴⁶

Vpeljavo zgoraj omenjenega sklada, ki bo pritegnila delavca, kmeta in intelektualca, je pozdravil tudi Delavec. Poudaril je, da bo prispeval k duhovnemu preporedu zadružništva, k samozavesti strokovno organiziranega delavca nasproti delodajalcu. Zato je dolžnost vsakega delavca, da se strokovno in zadružno organizira in da se prijavi k članstvu tega fonda. Dolžnost strokovnih organizacij je, da v maju sodelujejo pri veliki akciji za pridobivanje članov.⁴⁷

Konzumno društvo za Slovenijo je bilo včlanjeno v Zvezo gospodarskih zadrug v Jugoslaviji v Ljubljani, r. z. z. o. z. (tako se je uradno imenovala), ki je imela včlanjene štiri konzumne zadruga s 17.976 člani leta 1928, in osemtrideset drugih zadrug, ki so šteje leto prej 4.863 članov. Kot nadalje poroča Anton Kristan, naj bi v letu 1927 bilo v Zvezi gospodarskih zadrug v Jugoslaviji v Ljubljani 22.839 članov s 3.859.078 Din deleža in 15.088.283 Din hranilnih vlog.

Zveza gospodarskih zadrug v Jugoslaviji je imela 5. maja 1929 občni zbor v Ljubljani. Ob navzočnosti 39 delegatov ter gostov - predstavnikov Strokovne komisije za Slovenijo in kulturno-prosvetne zveze Svoboda so bili še predstavniki iz vseh (šestih) Delavskih zbornic v državi in pa tajnik Centralnega sekretariata Delavskih zbornic v Beogradu dr. Živko Topalović. Predsednik Zveze gospodarskih zadrug v Jugoslaviji Anton Kristan je v imenu načelstva orisal "mnogo lepih misli in načrtov" zadružništva v prihodnje, pa tudi prikazal "velike težave" povojnega zadružništva. V tajniškem poročilu so navzoči slišali, da je bilo veliko dela vloženega v posredovanje pri velikih županstvih, okrajnih odborih, davčnih in sodnijskih uradih, vendar hkrati tudi, da je Zveza prilagodila dohodkom primerne izdatke, da se širi zadružništvo Zveze tudi po drugih jugoslovanskih

⁴⁴ Delavec XVI, 10.4. 1929, št. 7.

⁴⁵ Delavska politika IV, 30.3. 1929, št. 26.

⁴⁶ Delavska politika IV, 6.4. 1929, št. 28.

⁴⁷ Delavec XVI, 25.4. 1929, št. 8.

pokrajinah. Potem ko so sprejeli proračun za prihodnje obdobje, so sledila predavanja. Filip Uratnik je govoril o socialnopolitičnem udejstvovanju zadružništva, Franjo Vilhar o pomenu kreditnega zadružništva in Mici Ajdišek o pomenu žena za zadružništvo. V živahni razpravi je France Svetek naglašal pomen zadružne vzgoje v okviru zadružnih šol in tečajev, Josip Petejan pa pomen okrepitev konzumnih zadrug, ker so "le one v stanju razgibati ljudske množice".⁴⁸

Zadružni odsek pri Delavski zbornici je nato goste povabil na dvodnevno turnejo po Sloveniji, kjer so se поблиže seznanili z delovanjem krajevnih zadrug. Delegati so pohvalili njihovo delo, "imponirala jim je zlasti velika zadružna organizacija konsumentov" pod vodstvom Konzumnega društva za Slovenijo, Konzumnega društva rudarjev v Hrastniku in Trbovljah in Konzumnega društva Posavje s sedežem v Zagorju. Videti je bilo, tako je zapisal poročevalec, da je prisotna velika solidarnost delavstva, ki naj bi dalo zadružništvu novega poleta. Sicer pa so predstavniki na občnem zboru v pozdravnih govorih poudarili, da pričakujejo v prihodnje še tesnejšega "kooperativnega dela" med strokovnimi, kulturnimi in gospodarskimi organizacijami.⁴⁹

Zveza gospodarskih organizacij v Jugoslaviji v Ljubljani se je, kot je poročal Konzument, pripravljala na proslavo ob desetletnici delovanja Glavne zadružne zveze (Glavni zadružni savez) s sedežem v Beogradu.⁵⁰ Med drugim se je udeležila tudi prve zadružne razstave slovenskih zadružnih organizacij vseh smeri, ki ga je organizirala uprava Velesesjma v Ljubljani. Razstava je bila v času "zadružnih dnevov" v Ljubljani v začetku septembra 1929. Prvega septembra je namreč imela občni zbor Glavna zadružna zveza, vanjo je bila vključena tudi omenjena Zveza gospodarskih zadrug v Jugoslaviji v Ljubljani in med 600 delegati je bilo tudi veliko zastopnikov "delavskega zadružništva", v samem predsedstvu pa je bil tudi Anton Kristan. Na razstavi je Zveza gospodarskih zadrug v Jugoslaviji v Ljubljani v slikah, z grafikoni in izdelki pokazala svoj napredek v konzumnem, produktivnem, stavbnem in tiskovnem zadružništvu.⁵¹ Ne gre prezreti, da so se tudi v letu 1929 ustanovljale produktivne, kreditne in stavbne zadruge. Tu bomo omenili ustanovitev dveh zadrug v Celju v januarju in sicer Ljudske kuhinje in I. celjske mizarske zadruge, ki sta tudi pristopili k Zvezi gospodarskih zadrug.⁵² Z ustanovnim občnim zborom 15. septembra je zaživela Produktivna zajednica, r. z. z. o. z., v tedanjem Guštanju, z deležem 200 Din. Zadruga je opravljala ključavničarska, tesarska, stavbna in elektrotehniška dela.⁵³ Štajerska hranilnica in posojilnica je imela ustanovni občni zbor 12. oktobra, ki naj bi zajemala "okoliš bivše Spodnje Štajerske", zadružni delež je znašal 100 Din.⁵⁴

⁴⁸ Delavska politika IV, 11.5. 1929, št. 39; glej tudi Konzument VIII, 1.6. 1929, št. 11-12.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Konzument IX, 10.8. 1929, št. 1-2, str. 1.

⁵¹ Delavska politika IV, 14.9. 1929, št. 75.

⁵² Konzument VIII, 24.2. 1929, št. 9-10.

⁵³ Konzument IX, 5.10. 1929, št. 3-4, str. 7.

⁵⁴ Konzument IX, 1.12. 1929, št. 5-6, str. 8.

Kot smo že omenili, so se vključevale v omenjeno Zvezo na novo ustanovljene zadruge, pa tudi že delujoče, tako npr. septembra Gospodarska poslovalnica osebja ljubljanske železniške direkcije, r. z. z. o. z., Počitniški dom v Ljubljani, r. z. z. o. z., marsikatero pa so odpadle, tako da je imela omenjena Zveza jeseni 1929 45 članic.⁵⁵

Konzumno društvo za Slovenijo, ki je bilo največja delavska konzumna ustanova v Sloveniji, je 22. septembra dobilo krajevno zadrugo na Rakeku, ki so jo s svojimi deleži ustanovili tamkajšnji lesni delavci in železničarji. Prav uvedba že omenjenega sklada za zavarovanje za starost, brezposelnost in smrt s prvim julijem istega leta je vlilo delavstvu novega zaupanja.⁵⁶ Ustanavljala so se tudi t. i. oddajališča, tako npr. v Gozdu pri Kranjski gori, Ljubljani.⁵⁷

Agitacijo za živahniješe združno gibanje so izrabili ob proslavi sedmega mednarodnega združnega dneva 7. julija, katerega pobudnica je bila Mednarodna združna zveza v Londonu. Pod velikim geslom "Potom konzuma k lastni produkciji" naj bi zadrugarji "borci za odpravo kapitalističnega gospodarstva", manifestirali združno misel.⁵⁸ V Ljubljani so počastili 20-letno članstvo zadrugarjev s častnimi diplomami, s pestrim kulturnim sporedom in slavnostnim sprevodom po ulicah, proslave s podobnim sporedom so se zvrstile še v Mariboru, Jesenicah, Šoštanju, Hrastniku, Trbovljah, Trziču, Ptuju in drugod.⁵⁹

O delavskem združnem gibanju na Slovenskem so tudi v letu 1929 poročali dokaj podrobno, poleg glasila Kodesa Konzumenta še Delavska politika in Delavec, pa tudi slovenski ameriški dnevnik Prosveta in tednik Proletarec (oba sta izhajala v Chicagu). Od tujih bomo navedli glasilo Mednarodne združne zveze v Londonu, ki je izhajalo v angleščini, francoščini in nemščini (Internationale genossenschaftliche Rundschau). V januarski številki 1929 je bilo objavljeno poročilo tajnika Zveze gospodarskih zadrug v Jugoslaviji Cvetka Kristana o Zadružni banki, o Zadružnem odseku ljubljanske Delavske zbornice, o 20-letnici Konzumnega društva za Slovenijo in o Zadružnem koledarju za leto 1929. O slednjem je pisal tudi praški Družstvenik v prvi številki tega leta.⁶⁰

V okviru priprav na decembrski občni zbor Konzumnega društva so za kratko poslovno leto od aprila do konca novembra 1929 potekala članska zborovanja krajevnih odborov v času od 19. oktobra do 17. novembra. Krajevni odbori so namreč imeli dolžnost pregledati poslovanja svojih zadrug in izvoliti nove krajevne odbore. Tajništvo Kodesa je predhodno opozarjalo, glede na izkušnje preteklih let, naj pogumno odkrivajo malomarnost, nedisciplino pri upoštevanju predpisov centrale in ne nazadnje, strokovno neznanje. Eno ali drugo je namreč marsikje oviralo redno poslovanje zadrug. Tajništvo je tudi opozorilo na ugotovitev, da

⁵⁵ Konzument IX, 5.10. 1929, št. 3-4; VIII, 24.2. 1929, št. 9-10.

⁵⁶ Delavska politika IV, 9.10. 1929, št. 83.

⁵⁷ Konzument IX, 1.12. 1929, št. 5-6.

⁵⁸ Konzument VIII, 1.6. 1929, št. 11-12.

⁵⁹ Konzument IX, 10.8. 1929, št.1-2, str. 4, 5; IX, 5.10. 1929, št. 3-4, str. 8.

⁶⁰ Konzument VIII, 24.2. 1929, št. 9-10.

se je nabralo veliko dolžnikov, ki jim poslovodje niso bili kos in so se ti za pomoč največkrat obračali kar na centralo. Zato je tajništvo centrale posebej priporočalo krajevnim odborom, naj v prihodnje posvetijo pozornost pridobivanju novih članov, vplačilu deležnega kapitala, nabiranju novih hranilnih vlog, zadrudni izobrazbi članstva, dobavnicam, nadzoru prodaje, še posebej s primerjavo cene blaga in cene, ki ga je plačal zadrudnik.⁶¹

Za poslovno leto 1928/29 je imelo Konzumno društvo za Slovenijo svoj redni letni občni zbor 8. decembra. Po sprejetju računskega zaključka, kjer je bila izkazana pasiva 17.022.225.65 Din, prebitek pa 4.330.011.40 Din,⁶² so se posvetili obravnavi upravne reorganizacije centrale, raznih predlogov podružnic in znova pojasnjevanju posmrtninskega in odpravninskega sklada. Uspešnost so videli med drugim tudi v tem, da predstavlja vodstvo Konzumnega društva "koncentracijo vseh smeri in sil delavskega gibanja" in da je slonelo na "notranji demokraciji". Za rast zadrudnega gibanja, so menili, bosta poleg omenjene demokracije pomembna še dva pogoja, ki pa sta "historične važnosti", to sta pritegnitev žena in mladine. S tem bi ustanova ne le trgovsko napredovala, temveč bi pridobila tudi na množičnosti, kar bi v veliki meri zajelo različne panoge javnega življenja.⁶³

Kulturno-prosvetno delo

V obdobju diktature, ko je bilo strankarsko politično delo prepovedano, so tudi socialni demokrati oziroma socialisti tem bolj posvečali pozornost kulturno-prosvetnemu delu, podobno kot v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru. V tem smislu je Delavska politika ob kongresu Svobode 1929 leta zapisala: "V današnjih razmerah, ko je politično življenje popolnoma utihnilo, ko je politična agitacija prenehala, je prišel čas poglobitve v kulturno delo. (...) Tako je prišel čas, da se strne ves naš proletariat v kulturno organizacijo", kajti politični boji preteklih deset let so 'poplitvili' in le malo ustvarili kulturnih vrednot.⁶⁴

V okviru marksističnega tabora so se v smislu gesla "Vsak član Svobode naj bo tudi član delavske strokovne organizacije" in obratno v mnogočem dopolnjevali pa tudi širše udejstvovali. Na tem mestu bomo opozorili na dva članka iz 1929. Prvi je bil objavljen v Svobodi, kjer opozarja, da je naloga združenih strokovnih organizacij v URSS ustanoviti "posebno kulturno centralo", ki pa jo Strokovna komisija za Slovenijo že ima v Svobodi. Ta ima vlogo "rdečega semenišča", ki naj hkrati tudi vzgaja strokovne funkcionarje, prireja predavanja, izdaja kulturno revijo in poljudnoznanstvene brošure, s čimer naj delavcu predoči, da znanost ni "nevtralna", kot zatrjuje buržoazija, marveč naj ob vzgoji pridobi potrebno

⁶¹ Konzument IX, 5.10. 1929, št. 3-4, Tajništvo, K letošnjim zborovanjem Kodesa.

⁶² Konzument IX, 5.10. 1929, št. 3-4. Še pred decembrskim občnim zborom je bil objavljen Računski zaključek konzumnega društva za Slovenijo za poslovno leto 1928/1929.

⁶³ Delavska politika IV, 7.12. 1929, št. 100.

⁶⁴ Delavska politika IV, 15.5. 1929, št. 40.

poznavanje narodnega gospodarstva, zgodovine, socialne politike, delavnega prava itd.⁶⁵

Drugi prispevek pa je prinesel Delavec, izpod peresa Cirila Štuklja, kjer v primerjavi z avstrijskim socialističnim gibanjem ocenjuje, da je tako zavest slovenskega delavca kot njegova skrb za izobraževanje dokaj pičla. Pribija, da je za stalnost članstva v strokovnih in kulturnih organizacijah potrebno prepričanje delavca, ki bi ga pridobil v vztrajni socialistični vzgoji. K tej pa vabi še posebej delavsko mladino, tako bi strokovne organizacije dobile "v 25-letnih fantih že več ali manj izklesane proletarce".⁶⁶

Osrednjo usmeritev krovne delavske kulturne in telovadne zveze Svoboda je dajala istoimenska revija Svoboda, s podnaslovom Glasilo delavske telovadne in kulturne zveze "Svoboda". Pod tem imenom je sprva izhajala od januarja 1925 do junija 1927. Znova pa je izšla 1929, s podnaslovom Mesečnik delavske kulturne in telovadne organizacije "Svoboda" za Jugoslavijo. Z drugo številko izida Svobode 1929 so bili v vodstvu konzorcija: upravnik Ivan Vuk, izdajatelj Ciril Štukelj in urednik Josip Ošlak.⁶⁷ V uvodni besedi prve številke je zapisano, da so se glede na pretekla stremjenja različnih struj po prevladi v Svobodi, po zaslugi dr. Tume prepričali, da kulturna organizacija Svoboda ne more biti strankarska organizacija, "temveč da se mora uveljaviti le kot splošna delavska marksistična kulturna zveza". Na tej osnovi je tudi gradila svoje poslanstvo, tako da predstavlja v tem času notranje trdno organizacijo. Slovensko delavsko kulturno gibanje pa se mora še naprej razvijati in predvsem zajeti delavsko mladino ter jo vzgojiti v duhu proletarske solidarnosti. Revija Svoboda, za katero je treba zbrati čimveč naročnikov, si bo tudi prizadevala za združitev vseh delavskih kulturnih in športnih organizacij pod krovno, matično kulturno zvezo Svoboda. Sljednja naj bi v vseh pogledih vzdržala boj proti nacionalistični Zvezi kulturnih društev in katoliški Prosvetni zvezi.⁶⁸

V letu 1929 je vodstvo Svobode posvetilo več pozornosti graditvi organizacijske strukture. Po zgledu Avstrije, ki ima "dozorelo delavsko gibanje tako daleč, da se mora v celoti razviti v kulturni socialistični pokret", kot je zapisal predsednik Svobode od leta 1926 Ciril Štukelj v prispevku Skupno izobraževalno delo, je tudi vodstvo Zveze stremelo za tem, da se postopoma vsa delavska kulturna društva, ki so raztresena po vsej Sloveniji, združijo pod Svobodo. Četudi namreč članstvo teh društev izjavlja, da so vsi socialisti, vendar jih večina bržkone ne pozna, kaj je to socializem.⁶⁹ Ob tem je treba poudariti, da so socialni demokrati in komunisti imeli še največ možnosti sodelovanja prav na kulturnem področju pod okriljem Svobode. Dejstvo je, da so eni in drugi utirali pot t. i. proletarski umetnosti in proletarskemu športu.

⁶⁵ Svoboda, 1929, št. 4-5, str. 120-122.

⁶⁶ Delavec XVI, 10.6. 1929, št. 11.

⁶⁷ Svoboda II, 1929, št. 2, str. /17/.

⁶⁸ Svoboda II/1, 1929, št. 1, nepaginirano, Uvodna beseda.

⁶⁹ Svoboda II/1, 1929, št. 2, str. 30.

Med pomembnimi zvrstmi delavske kulture je bila dramatika, petje oziroma glasba, knjižničarstvo in posebej telesna vzgoja. V tem času se je z novimi pravili utrdila Dramatična podzveza in njeni odseki, Pevska podzveza pa je naletela na organizacijske ovire glede na delovanje Zveze delavskih pevskih društev,⁷⁰ uspešno je zastavila svoje delo knjižničarska podzveza. Štirinajstega aprila 1929 je bil občni zbor dramatične podzveze v prisotnosti delegatov dramatičnih odsekov iz Trbovelj, Jesenic, Ljubljane, Celja, Šoštanja, Dobrunj, Lesc, Ptuja, Velenja, Tržiča in Zabukovice. V sprejetem Pravilniku dramatične podzveze "Svoboda" in Pravilniku za dramatične odseke "Svoboda" so na novo določili naloge, dolžnosti in pravice podzveze v odnosu do odsekov in obratno. Med drugim je bila poudarjena dolžnost vsakega člana odseka, da je hkrati član krajevne podružnice Svoboda, zahteva se disciplina pri delu in točno izpolnjevanje pravilnika. Najbolj dejavni so bili dramatični odseki v Trbovljah, Jesenicah in Trziču, medtem ko so v Mariboru, Celju, Dobrunjah, Lescah, Ptuju, Velenju in v Ljubljani delovali šele od leta 1928. Na občnem zboru so govorili tudi o izboru predstav, ki morajo manifestirati delavsko idejo in utrjevati delavsko zavest. V tem smislu je centralni odbor omenjene podzveze predlagal, naj odseki segajo po vseh delih Ivana Cankarja, ne prezrejo pa Kraigherjeve "Školjke", Cerkvnikove "Roke pravice", Leskovčevih "Dveh bregov", Remčeve "Kirke" in "Užitkarjev" ter nasploh iger, ki so objavljene v zborniku "Oder". Za doseg večje kvalitete so načrtovali, da bodo v Ljubljani organizirali režiserski tečaj.⁷¹

Določeno vlogo pri utiranju nove smeri dramske umetnosti je imel Delavski oder v Ljubljani, kjer so sodelovali angažirani književniki, medtem ko so bili podeželski delavski odri z uvedbo diktature znatno ohromljeni. Zaradi poostritev so bili prisiljeni tudi opustiti ideološki manifestativni vidik predvajanja, uspeli pa so obdržati množično dramo.⁷²

Na kongresu Svobode 12. maja 1929 v Ljubljani, ki je bil hkrati tudi proslava desetletnice delovanja Svobode, je predsednik Ciril Štukelj poročal o njenem delu. Obravnavana so bila različna vprašanja, med drugim tudi razmerje Svobode do strokovnih organizacij, nadalje razmerje med zvezo in podzvezami in razmerje Svobode do drugih delavskih in meščanskih organizacij. V sprejeti resoluciji so poudarili, da morajo podzveze in odseki delovati skladno s smernicami vodstva Zveze, obsojeno je bilo separatistično delo posameznih podružnic, društev ali podzvez, ker to vodi k izločitvi delavstva iz marksističnega izobraževalnega dela. Posamezne panoge udejstvovanja tudi ne smejo biti same sebi namen, marveč dopolnitev "splošnega proletarskega kulturnega dela". Znova je bil poudarjen pomen sodelovanja med strokovnimi in kulturnimi organizacijami in pa vklju-

⁷⁰ Več Ervin Dolenc: Kulturno in prosvetno delovanje Slovenske socialne demokracije do razpusta Svobode leta 1935, tipkopis, Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani.

⁷¹ Svoboda II/1, 1929, št. 6, str. 60, 61.

⁷² Prim. Fran Petre: Proletarski odri v Ljubljani in okolici med obema vojnama, v Delavski oder na Slovenskem; Študije in gradivo. Uredil Ferdo Delak. Ljubljana 1964, str. 36-38.

čevanje mladine v Svobodo.⁷³ Ko so bile Delavske telovadne zveze z zakonom o Sokolu kraljevine Jugoslavije decembra 1929 razpuščene, so se toliko bolj ustanovljala delavska športna društva. Nekatera od teh so delovala mimo centrale Svoboda, četudi si je ta močno prizadevala, da bi se ji pridružile.⁷⁴ Hkrati je revija Svoboda prinašala prispevke dr. Juliusa Deutscha o nalogah in ciljih proletarske telesne vzgoje in športa.⁷⁵

Med obema vojnama se je v Evropi kot tudi pri nas govorilo o socializmu, ki mora postati predvsem kulturno gibanje, pri tem se je poudarjalo nasprotje z življenjskim stilom in načinom umetniškega izražanja posedujočega razreda. Nove poglede na umetnost so od 1921 dalje podpirali glasilo Naprej ter kulturna društva Svoboda, tu je aktivno deloval Anton Podbevšek, še posebej z glasilom Rdeči pilot, (podnaslov Mesečnik prevratne mladine za duhovno revolucijo), 1922. Posebno vlogo so imela v okviru društev Svoboda "angažirana predavanja o umetnosti in proletariatu", pa tudi recitali, na katerih so nastopali mladi književniki.⁷⁶

Morda je prav, da v tem kontekstu o pojmovanju proletarske umetnosti, o njenih nalogah, poslanstvu in ciljih (o tem se je veliko pisalo v delavskem tisku), najprej omenimo dejavnost pesnika Srečka Kosovela. S svojimi socialnimi pesmimi in prispevki v Mladini (Mesečniku za sodobna slovenska kulturna vprašanja), ter s predavanji "Umetnost in proletarec" je npr. delavcem v Zagorju in v Ljubljani na večeru Delavske akademije⁷⁷ utiral misel o proletarski umetnosti in hkrati pot k dejavnemu proletarskemu humanizmu. V tej smeri so bili dejavni npr. dramaturg Bratko Kreft, krog sodelavcev revije Tank 1927, Bogo Teply in drugi.

Za ilustracijo pomena nove proletarske umetnosti bomo predstavili neketare poglede, ki jih je prinašal socialistični tisk leta 1929. Načelna stališča pojasnjuje vodja socialističnega kulturnega gibanja v Belgiji Hendrik de Man, pod naslovom Socializem kot kulturno gibanje, ki so bila tudi objavljena v drugi in tretji številki Svobode. Njeno uredništvo je prispevek objavilo v želji, da bi pričeli z delom v smislu "socialistične kulture" in se obenem izognili raznim razpravam o avtonomiji športnih društev in športnikov. Z razvojem socialističnih društev in organizacij, je pisal H. de Man, povsod postavljajo v ospredje končni namen njihovega udejstvovanja, ki naj bi se razločeval od ciljev meščanske kulture. Nasprotno meščanskemu naj bi se oblikovalo in utrjevalo socialistično mišljenje. Razredni boj socialističnega delavstva je namreč več kot samo interesni boj, je mnogo širši, razredni interes je plod čustva razredne pripadnosti, ki izvira iz skupne usode, "kateri se upiramo ne samo zato, ker se čutimo gospodarsko izkoriščane,

⁷³ Delavska politika IV, 15.5. 1929, št. 40; E. Dolenc, nav. d.

⁷⁴ Podrobneje E. Dolenc, nav. d., str. 47, 48.

⁷⁵ Prim. Svoboda II/1, 1929, št. 6, str. 143, dr. Julius Deutsch: Duhovna vzgoja telesne kulture in šport; 1929, št. 7-8. str. 173, dr. Julius Deutsch: Cilji in pota delavskega športa.

⁷⁶ Prim. E. Dolenc: Kulturni boj; Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918 - 1929. Ljubljana 1996, str. 369-370.

⁷⁷ Janko Liška: Pobude slovenske proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VI, 1966, št. 1-2, str. 106, 107.

temveč predvsem zato, ker jo smatramo za krivično, za zločin nad gotovimi prirojenimi človeškimi pravicami".⁷⁸

O pojmu in poslanstvu proletarske kulture v okviru markističnega delavskega gibanja sta na Slovenskem med drugimi pisala tudi avtor drame Kriza Rudolf Golouh, in tudi M.K. (Mile Klopčič?). Slednji je opredelil vlogo intelektualca ter razliko med klasično, občečloveško kulturo in kulturo "borečega se delavstva". Med drugim je zapisal, da materialno kulturo ustvarja delavski razred, višje oblike duhovne kulture pa "ljudje duševnega in umetniškega dela takozvani intelektualci. Prvi kot drugi spadajo v en razred, v razred proletariata". Marksistično delavsko gibanje je razredno a je torej hkrati tudi tesno povezano z vlogo intelektualcev - duševnih delavcev, ki pa resnici na ljubo pripadajo glede na svoj družbeni položaj in uspeh, po mnenju pisca, različnim družbenim lestvicam. Vendar, nadaljuje pisec, si bo intelektualec pridobil moč in "vstal iz svoje nižine", če bo "v globokem duhovnem sorodstvu z množicami". Po drugi strani pa je mogoče, da bi prav iz vrst proletariata, "če bi ga pustili do besede in mu dopustili možnost razvoja", odkrili mnogo spečih zakladov. Sicer pa je, tako si je svetovno delavsko gibanje zapisalo, nadaljuje avtor, da je kolektivistična kultura, ki je in bo občečlovečanska in tako izven razredov, harmonična in v svojem značaju klasična kultura. Toda kultura borečega se delavstva je na tej razvojni stopnji še "ostro opredeljena razredna kultura, zgrajena na borbi (...), kjer vsebina presega obliko (...), ker manjka časa, da bi se v zadostni meri potrudila najti določeno in popolno obliko za to viharno in tragično vsebino."⁷⁹

Naj kot zanimivost omenimo še anketo v eni od številčk revije Svoboda 1929. V njej so zajeti odgovori nekaterih tujih pesnikov in pisateljev na vprašanje: "Ali je umetnost proletarska?" Odgovori so bili različni, eni trdijo, da mora nujno obstajati, vanjo verjamejo in jo podpirajo, drugi pa njenemu pomenu ne dajejo tolikšne veljave. Vendar anketa izzveni v prepričanju, da se z rastočim delavskim gibanjem poraja tudi vse bolj poudarjena socialna literatura.⁸⁰

Da bi se v tem času še okrepili pogoji za razvoj proletarske književnosti, so 4. avgusta 1929 v Ljubljani ustanovili Klub proletarskih književnikov "Svoboda" (KPKS), ki naj bi pritegnil čimveč marksistično naravnanih pesnikov, pisateljev in literarnih kritikov, ki niso včlanjeni v podobnih meščanskih organizacijah. Namen kluba je bil, da bi se predvsem s pisno besedo bojevali za "moderno socialno književnost", pridobivali mlade književnike iz delavskih vrst in organizirali ter izobraževali dopisnike za delavske liste. Obenem so načrtovali jesensko kampanjo za razširitev revije Svoboda. Člani kluba naj bi tudi sodelovali pri omenjeni reviji in izdajali dela v okviru Cankarjeve družbe.⁸¹ Prvega marca 1929 so namreč ustanovili Cankarjevo družbo in še v istem letu izdali z znatno

⁷⁸ Svoboda, 1929 II/1, št. 3, str. 43, Hendrik de Man: Socializem kot kulturno gibanje.

⁷⁹ Svoboda, 1929 II/1, št. 7, str. 182, M. K. (Mile Klopčič?): Bežne misli o proletarski kulturi,

⁸⁰ Svoboda, 1929 II/1, št. 3-4, str. 70, 79.

⁸¹ Svoboda, 1929 II/1, št. 9, str. 200, Bogo Teply-Talpa: Klub proletarskih književnikov "Svoboda" (KPKS).

podporo delavstva koledar Cankarjeve družbe in 2000 knjižnih kompletov.⁸² Izid publikacij Cankarjeve družbe je bil velik dogodek za razredno delavstvo in uspeh za delavsko založbo, tudi v tem pogledu, da so v tako kratkem času pridobili toliko članstva ne le iz delavskih strokovno-sindikalnih vrst, marveč tudi iz drugih slojev.⁸³

Revija Tank 1927 je imela, kot je pisala Delavska politika, mednarodni značaj, urejeval jo je Ferdo Delak. Ko je kmalu zatem odšel v Berlin k Piscatorju, da bi se поблиže seznanil s političnim gledališčem, je tamkaj navezal tudi prijateljske stike z nekaterimi nemškimi literati. Med drugim se je seznanil s krogom nemške revije "Der Sturm", katerega duša je bil nemški književnik Heinz Lüdecke. V berlinskem klubu proletarskih novih umetnikov je Ferdo Delak v svojem predavanju predstavil skupino privržencev nove mlade slovenske proletarske umetnosti. Leta 1929 pa je na pobudo Ferda Delaka in Heinza Lüdecka na 16 straneh izšla slovenska številka, pod naslovom Der Sturm. Sonderheft: Junge slowenische Kunst, ki jo je Delavska politika priporočala svojim bralcem.⁸⁴ Članke so med drugim prispevali Delak in Lüdecke (Revolucioniranje umetnosti v Sloveniji), Delak še Novi slovenski teater, Marij Kogoj, O novi glasbi, Heinz Lüdecke pa je predstavil slikarja Avgusta Černigoja in Delakovo dejavnost okoli revije Tank.⁸⁵

Sicer pa sta revija Svoboda in Delavska politika seznanjali bralce z novo literarno smerjo, ki sta jo v Nemčiji propagirali zmernejša Die neue Bücherschau in pa izrazitejša Die Linkenkurve. V Beogradu je v tem smislu deloval krog Nove literature, kjer je bil v uredniškem odboru tudi Bratko Kreft. Poleg domačih piscev, med njimi naj omenimo številne prispevke Boga Teplyja (Talpa), ki si je prizadeval za mednarodno sodelovanje "na polju proletarske kulture", je o proletarski književnosti oziroma umetnosti nasploh (filmu, slikarstvu, gledališču itd.) in o njenih glasnikih, npr. v SZ in Nemčiji, največ poročal v Delavski politiki že omenjeni Heinz Lüdecke. Revija Svoboda ga je predstavila tudi s fotografijo in objavila njegov esej in prispevek Nova plesna umetnost in njene socialne naloge.⁸⁶

⁸² Svoboda II/1, 1929, št. 7-8, str. 185, Cankarjeva družba. Več o Cankarjevi družbi glej Taja Čepič: Založniška dejavnost Cankarjeve družbe (1929-1941). Prispevki za novejšo zgodovino XXXII, 1992, št. 1-2, str. 63, 64 in dalje.

⁸³ Svoboda II/1, 1929, št. 4-5, str. 88; Delavska politika IV, 13.4. 1929, št. 30.

⁸⁴ Prim. Delavska politika IV, 12.1. 1929, št. 4; 9.2. 1929, št. 10; 27.2. 1929, št. 17.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Svoboda II/1, 1929, št. 9, str.206; št. 11; št. 12, str. 293.

Anka Vidovič-Miklavčič

DIE SOZIALDEMOKRATIE (SOZIALISTEN) IM ERSTEN JAHR DER DIKTATUR 1929

Zusammenfassung

Bald nach der Einführung der Diktatur am 6. Januar 1929 wurde wie alle anderen Parteien auch die Sozialistische Partei Jugoslawien (SSJ) aufgelöst. Damals rief der Landschaftsvorstand der SSJ für Slowenien durch das Organ der Arbeiterpolitik seine Anhänger auf, in den neuen politischen Verhältnissen mit dem Gedanken auszuhalten, daß der Demokratismus und damit auch der Parlamentarismus zurückkommen werde. Sie waren sich bewußt, daß ihre Partei schwach und die Bewegung bescheiden war, sie waren aber überzeugt, daß die Sozialdemokratie eine große moralische Kraft im Staat darstellt. Deshalb sollte man in der nahen Zukunft noch weiter der sozialistischen Presse und der Selbstausbildung Aufmerksamkeit schenken, was das proletarische Bewußtsein und die Mentalität vertiefen sollte. Bei der Verwirklichung ihrer Lebensinteressen richteten sie ihre Tätigkeit auf drei Hauptbereiche, und zwar auf den fachlich-sindikalen, den wirtschaftlich-genossenschaftlichen und den schulisch-kulturellen Bereich.

Im Jahr 1929 festigte man alte und gründete neue Organisationen unter dem Schutz der Fachlichen Kommission, die im Juli 1928 noch 6963 und im Juni 1929 schon 8532 Mitglieder hatte, ihr Organ "Arbeiter" erschien aber in 4000 Exemplaren. In Hinsicht auf scharfe Angriffe verteidigte man in diesem Jahr mit verschiedenen Aktionen die in der Vergangenheit gewonnene Rechte aus der sozialen und arbeiterlich-schützenden Gesetzgebung. Natürlich lehnte man in der Arbeiterbewegung jeden Versuch des "bolschewistischen Klassenkampfes" scharf ab und verteidigte seine Vision des "Sozialkampfes" für den Sieg der sozialistischen Ideen und der Sozialwahl der Arbeiter. Der Aktionseinheit der Arbeiter, deren Anreger damals christliche Sozialisten im Rahmen des Jugoslawischen Fachbundes waren, standen die Sozialdemokraten ablehnend gegenüber. Es ist aber wahr, daß man sich in der Polemik mit dem Arbeiterrecht, dem Organ des Jugoslawischen Fachbundes bewußt war, daß die gespaltenen Arbeiterreihen den Kampf gegen das Kapital schwächen würden. Auch die Zusammenarbeit mit den Kommunisten innerhalb der Gewerkschaftsbewegung im Rahmen der Klassen-Fachkommission, stumpfte sich ab und zwar bis zur Mitte des Jahres 1930. Der Hauptgrund waren sektiererische Direktiven über die Begründung der eigenen illegalen revolutionären Gewerkschaften, die von der Kommunistischen Internationale herausgegeben wurden, Direktiven aber wurden auch von der Staatskonferenz KPJ im November 1928 aufgenommen.

Auf dem wirtschaftlich-genossenschaftlichen Gebiet richteten die Sozialdemokraten ihre Tätigkeit in das Arbeitergenossenschaftswesen des rochdalischen Typs. Geschildert wird die Wirkung der größten zentralen Arbeiter-Konsum Genossenschaft in Slowenien, des Konsumvereins für Slowenien (KODES). Im Jahr 1929 hatte er 41 Ortsgenossenschaften, die auf Gemeindeversammlungen unter anderem auch Vorschläge für die Vervollständigung des Reglements über die Nachtodlichen- und Abfindung Fonds von KODES einzuführen begann. Zugleich nahmen sie die Dezentralisierung der Verwaltung in Angriff und kümmerten sich um die Organisationsfestigkeit, wobei sie kreisgerichtliche Ausschüsse in 6 umliegenden Orten gründeten. Daneben gründeten sie auch einige kreditive, produktive und wettbewerbliche Genossenschaften in verschiedenen Orten Sloweniens.

Die Sozialdemokraten richteten hinsichtlich des Verbots der parteiischen politischen Wirkung ihre Kräfte in den Standesbund Freiheit und seine Zweigstellen, obwohl sie dabei Dr. Tums Standpunkt aufnahmen, daß Freiheit nicht nur eine Parteiorganisation sondern auch ein arbeiterlicher marxistischer Kulturbund wäre. Noch weiterhin strebten sie nach Befestigung der Organisationsstruktur, wobei sie alle arbeiterlichen Sportorganisationen erfassen sollten, die man statt der in der Diktatur aufgelösten Turneinheiten zu gründen anfang.

Au dem Kongres am 12. Mai 1929 in Ljubljana stellte man wieder die Frage des Verhältnisses zwischen den gewerkschaftlichen Organisationen im Rahmen der Fachlichen Kommission und der Freiheit, betonte dabei aber, daß jeder Fachmann auch Mitglied der sozialistischen Freiheit sein solle. Das Organ Freiheit, mit dem Untertitel die Monatschrift der arbeiterlichen kulturellen und turnerischen Organisation "Freiheit" für Jugoslawien, das 1929 wieder erschien, betonte in Ideenartikeln die sozialistische Erziehung der Mitgliedschaft, besonders der Arbeiterjugend, das heißt, sie sollten im Geist der proletarischen Solidarität in der in dieser Zeit aktuellen sozialistischen kulturellen Bewegung mitwirken. Zu den bedeutenden Aufgaben zählte man den Bau der sgn. proletarischen Kunst und des Sports. Im März 1929 gründete man den Verlag Cankar und im August desselben Jahres das Klub der Proletarliteraten (KPK), zugleich aber bereitete man die slowenische Herausgabe der Zeitschrift Sturm

vor. Dabei soll man nicht verachten, daß die slowenische sozialistische Presse die Leser mit der neuen liberalen Richtung in Deutschland bekannt machte, die Die neue Buecherschau und Die Linkenkurve propagierten. Über die Organe der proletarischen Kunst im allgemeinen sowohl in der Sowjetunion als auch in Deutschland gab es fast sämtliche Beiträge in der slowenischen sozialistischen Presse, besondere Aufmerksamkeit widmete man der Wirkung de Deutschen Heinz Lüdecke.